

Magdalena Zowczak (red.), *Catholic Religious Minorities in the Times of Transformation. Comparative Studies of Religious Culture in Poland and Ukraine*, tłum. Joanna Fomina, Peter Lang, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien 2019, ss. 428, fotografie.

Monografia zbiorowa pod redakcją Magdaleny Zowczak poświęcona jest dwóm mniejszościom religijnym: rzymskich katolików w Murafie, wsi położonej na centralnej Ukrainie, oraz greckich katolików w Białym Borze, mieście znajdującym się w północno-zachodniej Polsce. Redaktorka wraz z grupą autorów przedstawiają czytelnikom dwie oddalone od siebie miejscowości, a więc dwa różne konteksty społeczne, historyczne i polityczne, ujmując w perspektywie porównawczej dwie mniejszościowe społeczności religijne.

Co ważne, opisywane katolicyzmy nie zostały w interpretacji zdominowane przez ujęcie historyczne i choć pamięć czy pamiętanie nierzadko pojawiają się na kartach książki, przeważa ujęcie współczesne, pozwalające na przyjrzenie się, w jaki sposób mniejszości religijne funkcjonują w dobie silnych transformacji politycznych zarówno w Polsce, jak i na Ukrainie. Szeroki plan rozważań wyznaczają także zmiany w obrębie polityk religijnych – tak w badanych przez autorów Kościołach: greckokatolickim i rzymskokatolickim, jak też w prawosławnym, stanowiącym istotny element prezentowanych w monografii rozważań.

Teksty opublikowane w książce zostały zorganizowane w dwóch częściach. Pierwsza z nich: *Religious Culture in Comparative Perspective* (Kultura religijna w perspektywie porównawczej) ukazuje kontekst społeczny, historyczny i polityczny prowadzonych badań, a także zaplecze teoretyczne refleksji nad dwoma katolicyzmami. Druga część: *Confessional Minorities of Murafa and Biały Bór. The Case Studies* (Mniejszości wyznaniowe w Murafie i Białym Borze. Studia przypadków) została podzielona na kolejne dwie. W pierwszej z nich: *In the Murafa Virgin's Mary Garden* (W Murafskim ogrodzie Matki Boskiej), znajdujemy teksty poświęcone Murafie. Z kolei w drugiej, zatytułowanej: *People without a homeland. „Mother of Exiles, do not let us perish!”* (Ludzie bez ojczyzny. „Matko Wypędzonych, uchowaj nas od zguby!”) zostały opublikowane rozdziały omawiające kontekst funkcjonowania społeczności grekokatolickiej w Białym Borze.

Pojęcie organizujące badania w omawianych społecznościach religijnych oraz interpretację ich wyników stanowi „kultura religijna”. Jak pisze Magdalena Zowczak, podejście badawcze wykorzystujące tę koncepcję „koncentruje się na życiu religijnym wiernych i dąży do uchwycenia ich doświadczeń religijnych „od środka” (s. 26). Uwaga badaczy jest więc skierowana na „bezpośrednie wielozmysłowe doświadczenie, które stanowi źródło zaangażowania wiernych” (s. 29). To dlatego głównymi bohaterami książki są wierzący oraz grupy, w jakie się zrzeszają, a nie organizacje kościelne jako takie. Jednocześnie jednak autorzy uzasadniają wykorzystanie pojęcia „kultura religijna” możliwością uchwycenia religijności w perspektywie długiego trwania, jak też uwypukleniem przez tę perspektywę znaczenia doświadczeń postkolonialnych, związanych z transformacją ustrojową, procesów upolityczniania religii czy wynikającego m.in. z tych procesów jej powiązania z tożsamością etniczną. Równie ważne dla refleksji nad kulturą religijną jest rozpoznanie roli kształtujących się przez wiele, wiele lat wzajemnych stereotypów na temat Ukraińców oraz Polaków.

Proponowane przez autorów pojęcie analityczne „kultura religijna” zostaje w książce przedstawione w praktyce antropologicznej. Redaktorka zaprasza jednak do dyskusji nad nim religioznawczynię Elżbietę Przybył-Sadowską, która przedstawia specyfikę tego terminu na gruncie antropologii

w odróżnieniu od rozumienia tego pojęcia na gruncie religioznawstwa. Cała publikacja pod redakcją Zowczak stanowi zaś wynik wysiłku teoretycznego, by nadać „kulturze religijnej” odróżnialną, antropologiczną charakterystykę. Drugi element fundujący ramy teoretyczne książki to perspektywa porównawcza, którą w pogłębiony sposób rozwija Magdalena Zatorska. Porównanie jawi się w nim jako istota antropologii, jednak autorka wnikliwie analizuje wszelkie etyczne, polityczne, a także zdroworozsądkowe implikacje obciążające tę praktykę, wykazując, że metoda porównawcza musi zostać dostosowana do konkretnych badań z pełną świadomością, iż nieuchronnie będzie to metoda selektywna. Teoretyczną grupę tekstów dopełnia materiałowy raczej rozdział Marcina Skupińskiego stanowiący pierwsze w publikacji porównanie danych etnograficznych z dwóch miejscowości: Murafy i Białego Boru. Autor nie rozwija kolejnej koncepcji teoretycznej, rozdział ten więc jedynie konkluduje założenia teoretyczne publikacji, pokazując, że perspektywa porównawcza nie oznacza wydobycia podobieństw, a może ostatecznie służyć wykazaniu przede wszystkim różnic. Moim zdaniem rozdział ten stanowi dobre wprowadzenie do studiów przypadków, które znajdujemy na dalszych stronach monografii.

Kolejna część książki to bowiem przedstawienie materiału terenowego, konkretnych fragmentów kultury religijnej rzymskich katolików w Murafie oraz greckich katolików w Białym Borze. Autorzy przedstawiający Murafę podejmują tematy uwikłania religii w interpretację historii samego miasta oraz Ukrainy (Marcin Skupiński), widoczne także w analizowanych dalej kwestiach tożsamości oraz pamięci widzianych właśnie przez pryzmat religii (Maria Sokołowska). Okazuje się bowiem, że również starania o Kartę Polaka angażują religię oraz związane z nią kwestie tożsamości (Katarzyna Kaczmarek). Doświadczenie religii ujawnia się więc w różnych sferach życia, nie tylko bezpośrednio w rytuałach, opisanymi w książce przez pryzmat dźwięków towarzyszących życiu religijnemu (Jan Wawrzyniec Lech). Część książki poświęconą Murafie kończy rozdział Magdaleny Zatorskiej o religijnych społecznościach pamięci i miejscu zajmowanym w tym kontekście w kulturze religijnej Murafy przez społeczność żydowską.

Z kolei refleksje na temat Białego Boru otwiera rozdział dodający kolejny element do ram teoretycznych stojących za refleksją prezentowaną w książce: pojęcie pamięci. Iuliia Buyskykh wykracza poza rzeczywistość Białego Boru, łącząc ją w tęćcie z doświadczeniami z badań we Włodawie. Autorka pokazuje dobitnie, że bez skonceptualizowania pamięci o przesiedlaniach i powojennych losach Ukraińców nie sposób uchwycić złożonego charakteru lokalnych społeczności religijnych, niezależnie od tego, czy będzie to społeczność prawosławna (Włodawa) czy grekokatolicka (Biały Bór), stanowiącego główny przedmiot zainteresowań autorki. W kolejnym rozdziale autorstwa Urszuli Rukat grekokatolicy z Białego Boru także pojawiają się w zestawieniu z inną grupą religijną: neunitami mieszkającymi w miejscowości Kostomłoty. Porównanie to pozwala autorce przeanalizować rolę księży w budowaniu wspólnoty religijnej.

Następne dwa teksty poświęcone są już wyłącznie Białemu Borowi. Pierwszy to wciągający rozdział o cerkwi greko-katolickiej zaprojektowanej przez Jerzego Nowosielskiego, omawiający konteksty kulturowe estetyki religijnej oraz kontrowersje wynikające z jej przełamania. Omawiając plany budowy cerkwi, a także krajobraz kulturowy miasta, Jacek Wajszczak przedstawia zniuansowany oraz skomplikowany świat estetyki religijnej wyrastającej z określonej czasoprzestrzeni. Kolejne wielopoziomowe wprowadzenie w życie społeczności grekokatolików w Białym Borze oferuje Tomasz Kosiek. Wskutek wyborów życiowych i relacji rodzinnych z członkami tej społeczności – stała się ona domem, nie przestając jednak być terenem etnograficznej autorefleksji.

Rozdział zamykający zarówno tę część, jak i całą książkę, to tekst autorstwa Magdaleny Zowczak zestawiający historię tutejszych w Murafie oraz przesiedlonych w Białym Borze, wskazujący, jak te dwa rodzaje tożsamości – osiadłej oraz przymusowo przeniesionej – wpływają na kształt kultury religijnej w kontekście zachodzących współcześnie transformacji politycznych i społecznych. Autorka wydobyla z historii obu badanych społeczności szereg różnic, odmiennych losów, pokazując ostatecznie, że każda z tych społeczności właśnie w przeszłości i pamięci znajduje punkt zaczepienia, konstruując pozwalające jej odnaleźć się we współczesnym świecie „łańcuchy pamięci” (Danièle Hervieu-Léger).

Magdalena Zowczak konsekwentnie proponuje w książce własną perspektywę teoretyczną. Zarówno redaktorka, jak i autorzy porównują dwa katolicyzmy przez pryzmat pojęcia kultury religijnej, a także w kontekście transformacji ustrojowej, perspektyw postkolonializmu i postsocjalizmu. Wydanie książki *Catholic Religious Minorities in the Times of Transformation. Comparative Studies of Religious Culture in Poland and Ukraine* po angielsku daje więc zagranicznym czytelnikom możliwość zgłębienia omawianej propozycji teoretycznej, a także poznanie prezentowanego w monografii bogatego materiału etnograficznego. Samym autorom zaś umożliwi szerszą debatę z innymi badaczami.

Kamila Baraniecka-Olszewska